УДК 372.41 + 159.946.4

УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕМПУ ЧИТАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Іванова Л.І.
доцент РДГУ

За даними сучасної психології людина сприймає зоровим аналізатором дев'яносто відсотків інформації і з них сімдесят - за допомогою читання. Разом з тим, нині недостатньо простого вміння читати, потрібне оволодіння мистецтвом читання як одним із найскладніших видів інтелектуальної діяльності. Необхідність інтенсифікації процесу читання є історично незворотним явищем, велінням часу. Крім того, не можна не враховувати величезної кількості інформації, що існує довкола, і лавиноподібного її збільшення. Якщо десять років тому вважалося, що обсяг наукової інформації подвоюється кожні п'ять-сім років, у вісімдесяті роки подвоєння відбувалося через півтора - два роки, то на початку нинішнього тисячоліття воно відбувається щорічно. Ще десять років тому людина могла опанувати тисячну частку наявної інформації, сьогодні - лише двотисячну, а через десять років цей показник становитиме чотиритисячну (5).

Отже, проблема швидкості читання закономірно постає в ряді актуальних чинників способу життя й діяльності сучасної людини. Незважаючи на широке впровадження досягнень науково-технічного прогресу, поширення засобів масової інформації, бурхливий розвиток електронних засобів зв'язку, широке вкорінення в нашому побуті і професійній діяльності комп'ютерів, основну функцію зберігання й передавання інформації, як і раніше, виконує друк. Книга була й залишається основним джерелом знань, а читання - найважливішим засобом навчання.

Читання в початкових класах як важливий навчальний предмет забезпечує ефективність навчання в цілому. Успішне оволодіння повноцінною навичкою читання сприяє реалізації можливостей програмового матеріалу початкової школи для навчання, виховання й розвитку учнів.

Існує вагомий фактор - *швидкість читання,* вплив якого на успішність навчання значно більший, ніж усіх решти (серед трьохсот факторів - перше місце) (2).

Спостереження за станом успішності навчання молодших школярів, дослідження Єгорова Т.Г., Федоренка Л.П., Пальченка І.Г., Зайцева В.М. доводять необхідність систематичної роботи над удосконаленням темпу читання (1,2,3,4). Ефективність методики, що сприяє удосконаленню швидкості читання, забезпечує розв'язання проблеми формування першооснов навички читання.

У даній статті зробимо спробу довести, що об'єктивне знання вчителем дієвого механізму читання і закономірностей його формування, виокремлення тих факторів, які, з одного боку, сприяють підвищенню темпу читання, а з іншого можуть бути причинами, що гальмують його розвиток, є фундаментом для ефективного навчання молодших школярів швидко читати.

Науково-педагогічний аналіз процесу читання засвідчує, що його механізм складається з таких трьох компонентів:

1) зорове сприйняття надрукованого чи написаного (упізнання зорових сигналів букв, які позначають певні звуки); 2) відтворення звукової форми слова (промовляння, «озвучування» - залежно від рівня оволодіння навичкою читання - словами чи складами); 3) усвідомлення змісту (розуміння прочитаного).

Перші два компоненти, пов'язані з переведенням графічної форми слова у звукову - **техніка читання.** Методичний аспект цього поняття полягає у формуванні способів читання, правильності, швидкості, виразності (у єдності з розумінням прочитаного). Якщо механізм читання сформувався, то розуміння відбувається одночасно зі сприйняттям тексту на основі синтезу знайомих елементів (букв, складів,слів).

Практика переконує в тому, що формування техніки читання - процес складний, у

якому важливими є мислення і мовлення, сприймання й пам'ять, слуховий і зоровий аналізатори.

За результатами наукових досліджень, у формуванні навички читання виокремлюють такі три етапи: *аналітичний, синтетичний,* або етап виникнення й становлення цілісної структури дії, і етап *автоматизації [1]*.

'У процесі *аналітичного читання* увага зосереджується на відпрацюванні слухо-зорових образів учнів, на зміцненні зв'язку буква - звук (розвиток способів читання й правильності).

Розвиток техніки читання має бути в центрі уваги вчителя початкової школи доти, поки учні не позбавляться поскладового читання, а його темп наблизиться до темпу розмовного мовлення. Тоді в учнів констатують наявність навичок *синтетичного читання* (як правило, на кінець навчання у початкових класах):

- учні читають цілими словами, розуміння прочитаного відбувається одночасно зі сприйняттям тексту на основі синтезу графічних одиниць;
- смислові догадки, що супроводжують читання, не призводять до помилок.

На третьому етапі навчання навичка *читання автоматизується,* головна роль належить усвідомленню прочитаного.

Кінцевим завданням розвитку зазначеної навички є розуміння прочитаного, а техніка читання є засобом досягнення цієї мети. Тому важливо, щоб опрацювання тексту відбувалося так, щоб одночасно вдосконалювались і техніка читання, й уміння розуміти зміст прочитаного.

Процес **читання** як особлива форма мовного спілкування є складним комплексом фізіологічних і психологічних процесів, у яких функціонують органи зору, мовлення й слуху. Координуючим органом при читанні є головний мозок, який обробляє невербальну вхідну інформацію.

Функціонально-структурну модель традиційно уповільненого читання умовно і спрощено можна уявити так: читач сприймає надруковане очима, потім промовляє мовчки і лише після цього усвідомлює. Отже, читач сприймає текст за допомогою трьох аналізаторів - зорового, мовленнєво-рухового і слухового, так створюється ланцюжок послідовності роботи очей, мовних органів і слуху.

Здавалося б, така багатоступенева обробка тексту надійно сприяє інтенсифікації читання. Насправді, як стверджують результати досліджень, загальноприйнятий підхід значно гальмує процес читання і не сприяє засвоєнню прочитаного. Першою причиною, що стримує інтенсивність читання, уповільнює темп, є своєрідний - **«звуковий бар»єр»** - промовляння читачем тексту, так звана артикуляція (латин, «розчленовано промовляю») або вокалізація (латин, -»голосовий»): працюють мовні органи - гортань, язик, зуби, губи, піднебіння. Наведене вище пояснюється так: І.Під час промовляння (незалежно, вголос чи мовчки) очі довго затримуються на одному слові. 2.Швидкість читання з промовлянням не може переступити межу можливої швидкості роботи органів мовлення. За одну хвилину людина промовляє 150-200 слів. Отже, швидкість читання з промовлянням не може бути вищою за швидкість розмови. 3.Читаючи традиційно, ми швидше чуємо текст, ніж бачимо. А вчені стверджують, що здатність мозку сприймати й передавати інформацію швидша у тисячу разів. 4. Читаючи з промовлянням, ми привертаємо увагу передусім до читання слів, а не до розуміння головної думки, змісту тексту в цілому.

Отже, промовляння тексту і слухове сприйняття значно гальмують швидкість читання, і тому з ланцюжка *око - промовляння - слух - мозок* слід вилучити дві середні ланки, залишивши лише зір. Отож, доцільно користуватися лише «візуальним читанням» - очима. Для досягнення швидкого читання слід зруйнувати звичний стереотип, за якого здійснюється комплексне сприймання тексту за участю трьох рецепторів - зорового, слухового і мовленнєво-рухового. Навчити учня сприймати інформацію через безпосередні зв'язки між органами зору і відповідними аналізаторами, що знаходяться в корі головного мозку, означає прискорити процес оволодіння технікою швидкого мовчазного читання. Коли ж ідеться про читаня вголос, варто усві-

домити роль мовленнєвого апарату, оскільки у дітей шести-десяти років він є недостатньо сформованим. Саме тому розвиток **артикуляції** є важливим засобом удосконалення темпу читання і засвідчує два його напрями: один, який знаходить своє вираження в русі очей і мовленнєво-рухових процесах, та інший, який виражається думками, почуттями і намірами читача, викликаними змістом прочитаного.

Крім наведеного вище, на швидкість читання впливає і механізм зорового сприйняття тексту. Як відомо, очі людини можуть знаходитись в одному з двох можливих станів: фіксації (зупинки) або руху (зміни точок фіксації), але сприймають об'єкт лише в стані *фіксації.* Тому бачення тексту відбувається в момент зупинок. Впродовж однієї години очі читача 57 хвилин перебувають у відносному спокої, вони зафіксовані на тексті. Отже, швидкість читання, обробки інформації залежить від того, яка кількість інформації буде отримана очима в момент зупинки (5). За середнього темпу читання людина фіксує погляд 12-16 разів на одному рядку тексту. У читачів із високим темпом читання обсяг фіксацій значно більший, а їх кількість менша - 2-4 фіксації на рядок. Якщо врахувати марні витрати часу на рух очей від однієї фіксації до наступної, то їх робота за повільного темпу читання є непродуктивною. Для підвищення темпу читання потрібне не лише збільшення швидкості руху очей, але й обсягу фіксацій.

За традиційного методу читання на одну фіксацію затрачається 1/3-1/5 секунди, обсяг фіксації - десять друкованих знаків (1,5-2 слова). Під час швидкого читання він збільшується до кількох десятків слів.

Тому виникає необхідність збільшення у читача так званого **поля читання (поля зору),** або поля сприйняття інформації.

З метою підвищення темпу читання слід тренувати органи зору для продуктивної роботи в різних режимах - сприйняття інформації горизонтально, вертикально і способом панорамного читання.

Усвідомлюючи важливість великої рухливості очей для швидкості читання, не треба забувати, що є *рухи очей,* які не лише не сприяють підвищенню темпу, а навпаки, перешкоджають йому, це так звані **регресії** при читанні - повернення до прочитаного (справа - наліво). Вони є результатом незібраної уваги, млявості мислення. Читачеві здається, що він втрачає щось важливе в тексті, неправильно прочитав, зрозумів слово. Підраховано, що за повільного темпу читання робиться 0,5-0,7 регресій на рядок; на сто слів тексту - двадцять регресивних рухів очей (5). Внаслідок зазначеного вище шоста частина часу читання затрачається на такі рухи.

Регресію не варто ототожнювати з явищем **реципації** - необхідним поверненням до прочитаного, в результаті впливу нових думок, що виникають у ході читання.

Теоретичний аналіз проблеми механізму читання зумовлює усвідомлення ролі ще одного важливого фактора, а саме **активізації мислення** як необхідної умови швидкого читання. Людина бачить не лише очима, а головним чином з допомогою мозку, який інтегрує й осмислює абстрактні символи тексту.

Іншими словами, швидкість та інтенсивність читання визначаються вмінням засвоювати інформацію тексту на великій швидкості, яка забезпечується мірою активізації мислення людини. Відомо, що мозок людини оперативно виконує великий обсяг роботи - десять рядків друкованого тексту впродовж однієї секунди. Однак така кількість інформації у ньому не надходить до мозку навіть при дуже великій швидкості читання. Стає зрозумілим, яку мінімальну частку інформації отримує мозок при повільному читанні.

Людське око за своєю природою може миттєво «фотографувати» цілі комплекси графічної інформації. Отже, слід із більшою довірою ставитись до здатності очей, давати їм можливість сприймати текст не окремими словами (за повільного читання), а великими частинами тексту.

Варто пам'ятати: в межах тексту, окрім слів, які передають головну думку, містяться й такі, що використовуються з конструктивно-стилістичною метою (структурування речень, складних синтаксичних одиниць, абзаців, встановлення логіко-змістов-

них зв'язків між ними). Отже, суттєва частка інформації міститься в невеликій частині тексту - 25-30 відсотків. Читаючи повільно, усвідомлюється кожне слово тексту, а при високому темпі читання виробляється навичка оперативно засвоювати найважливіше в тексті, його основний зміст. Саме в результаті такого уміння процес читання відбувається швидше, покращується його розуміння. Мозок людини володіє вибірковою здатністю: стримано реагує на слабо інформативні уривки тексту, а найсуттєвіше виявляє оперативно. Тому варто вчити учнів читати вертикально, оскільки за умови отримання в тексті важливої інформації мозок сам перебудує режим роботи, дасть команду очам відхилитися від горизонталі.

Отже, мозок із його великими потенційними можливостями спроможний працювати при швидкому темпі читання у двох напрямках - осмислювати побачене і спрямовувати очі на текст, у якому міститься максимум інформації.

Разом з тим читання як психофізіологічний акт - це синтез фізичної і розумової діяльності. Око, на зразок кінокамери, фіксує графічне зображення тексту і проектує його на «екран» - сітківку ока, з якої сприйнята інформація передається до зорового центру - кори великих півкуль головного мозку. Однак така передача відбувається не миттєво: долі секунди на сітківці ока ще зберігається побачене. Це означає, що мозок може обробляти щойно передане, а око рухатися рядками тексту вперед і сприймати наступну частку інформації, тобто читати далі. Такий механізм читання дає змогу виробляти у читача уміння рухатися очима швидше, щоб позбутися страху втрати інформації. Крім того, у досвідченого читача він містить момент здогадки, передбачення ходу подальших думок автора. Таке явище серед науковців дістало назву **антиципація.** Щоб правильно прочитати речення, достатньо бачити не всі букви, а лише верхні чи нижні їх половини або 2-3 букви кожного слова.

Тому при удосконаленні темпу читання слід постійно мати на увазі явище, яке в психології називається «випереджувальним синтезом» (реакція організму, яка випереджує розвиток подій у навколишньому середовищі - прогнозування)[1]. Спостереження за ходом навчання читання на уроках засвідчують помилки внаслідок «хибного прогнозування», учні читають знайомі слова замість нових, а це гальмує розуміння змісту тексту. Зазначене вище приводить нас до усвідомлення того, що розвитку смислової здогадки сприяють збагачення словника учнів, накопичення графічних образів слів у пам'яті, вправи в дочитуванні слів, речень.

Швидке читання передбачає підвищення ефективності розуміння й засвоєння прочитаного, воно вимагає активізації психічної діяльності, мобілізації ряду психофізичних функцій - **пам'яті, мислення, уваги.** Саме остання значною мірою впливає на активність сприйняття, розуміння і запам'ятовування інформації тексту.

При цьому важливим є обсяг уваги - здатність сприймати певну кількість об'єктів за невеликий проміжок часу, контролювати кілька дій. Обсяг уваги залежить не від кількості інформації, а від її блоків, кількість яких є сталою і дорівнює сім і два (так зване «правило Міллера +2, сформульоване американським психологом у 1945 році.). За цим правилом однаково запам'ятовуються при читанні одночасно і сім букв, і сім цифр, і сім слів тощо. За наявності смислових зв'язків обсяг уваги значно збільшується. Тому найпродуктивнішим при читанні є не код слів, а код думок, образів (5)

Отже, хороша **увага** потребує розвитку таких її якостей, як *обсяг, розподіл, переключення, концентрація, стійкість.* Від уміння правильно їх поєднувати залежить ефективність читання, як кількісна (темп читання), так і якісна (ступінь засвоєння) його сторони.

Як бачимо, аналіз фактів теоретичних розвідок засвідчує, що при читанні не лише отримується нова, а й активізується відома інформація. Обробка отриманої інформації відбувається не лише за рахунок нових знань, а й тих, що містяться у свідомості і надходять із **пам'яті.** Разом із тим, варто зазначити, що в більшості випадків ми читаємо не заради вгамування допитливості, а для того, щоб прочитане стало міцним надбанням нашої пам'яті. Тому від неї залежить і продуктивність читання учня. Чим багатша пам'ять, тим швидше і фундаментальніше засвоюється текст.

Отже, психолого-педагогічний аналіз процесу читання, впливу окремих факторів на його **темп** дає змогу зробити ряд висновків:

1) читання - складний психофізіологічний, процес, який полягає у взаємодії таких трьох компонентів: зорового сприйняття тексту, його озвучення та усвідомлення прочитаного;

2) техніка читання - це переведення графічної форми слова у звукову;

3) методичний аспект поняття «техніка читання» - це формування способів читання, швидкості, правильності, виразності в поєднанні з усвідомленням прочитаного;

4) швидкість (темп) читання - одна із складових поняття «техніка читання».

5) на швидкість читання впливають такі фактори: розвиток артикуляційного апарату; величина кута зору; ефективність роботи мовленнєво-рухового, зорового й слухового аналізаторів; мобілізація уваги; активізація мислення, пам'яті; вміння антиципації.

Робота над удосконаленням кожного із зазначених факторів знайшла своє відображення у спеціальних вправах, які увійшли до методичної системи, надрукованої у посібнику «Удосконалення темпу читання молодших школярів». - Рівне, 1999.

ЛІТЕРАТУРА

1.Егоров Т.Г. Очерки психологии обучения детей чтению. - М.: Просвещение, 1953.
2.Зайцев В.И. Резервы обучения чтению. - М.: Просвещение, 1991.
3.Іванова Л.І. Удосконалення темпу читання молодших школярів. - Рівне, 1999.
4. Кушнир А.М. Информационно - ценностный подход в обучении чтению.- Благовещенск, 1991.
5. Мельник В.М. Искусство быстрого и интенсивного чтения. - К.: Знание, 1990.
6. Пальченко И.Г. Обучение детей динамическому чтению и быстрому каллиграфическому письму. - Луганск, 1992.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються психолого-педагогічні умови удосконалення темпу читання молодших школярів і фактори, які впливають якісно на формування і розвиток читацької навички, підвищують ефективність уроків читання.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются психолого-педагогические условия усовершенствования скорости чтения, роль факторов, которые влияют на механизм чтения школьников в условиях классно-урочной системы.

SUMMARY

The given article considers phsycolodical-pedagogical conditions of reading speed improvement, as veil as the role of factors, which affect the reading process of junior pupils during classroom activities.

ПРО СТАН ТА ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ОЗЕР УКРАЇНИ

Гіроль М.М.,
д.т.н., професор Українського державного університета водного господарства та природокористування

Гринюк Т.Ю.,
ст.викладач Міжнародного Університету «РЕГІ» імені академіка Степана Дем'янчука

Гринюк В.М.

На території України налічується близько 20 тис. озер, які займають 0,3% території країни, у тому числі понад 7 тис. з площею від 0,1 км^2 і більше, 43 - з площею від 10 км^2 і більше. Найбільш відомі групи озер розташовані у пониззях Дунаю та на узбережжі Чорного моря, у басейні Західного Бугу тощо (Шацькі, Турійсько-озерянські, Придунайські, Перекопські, Євпаторійські, Керченські, Слов'янські) [1].